

munkák többsége felülemelkedett azon a fontos tényen, hogy a Monarchia területi integritása a kezdetektől a háború végéig alapvetően noli me tangere feltétel volt az uralkodó részéről. Az antant országok által elképzelt osztrák–magyar különbéke projektbe ez egyáltalán nem illett bele. Tehát nemcsak amiatt nem került sor a tapogatózások után konkrét tárgyalásra, mert Ausztria–Magyarország kizárólag a Német Császársággal együtt képzelte el a megegyezési békét. Franciaország és Nagy-Britannia Olaszországnak adott ígéretei miatt sem vállalta a Monarchia területi integritásának garanciáját a tárgyalások megkezdése érdekében.

Minél mélyebb történeti forrásfeltárást végez egy történész, annál nehezebb az apró fordulatok mellett a politikai törekvések következetességét kimutatni. Fried nem riadt vissza a feladat nagyságától, hiszen mélyfúrásai alapján jutott arra a végső következtetésre, hogy a három külügyminiszter-csere ellenére (Berchtold – Burián, Burián – Czernin, Czernin – Burián) Ausztria–Magyarország koherens és következetes Balkán-politikát folytatott a Nagy Háború alatt. A tiszteletre méltó, aprólékos feldolgozás alapján azonban az olvasó számára az is nyilvánvalóvá válhat, hogy csupán a katonai eszközökkel történő érdekérvényesítés rövid távon hozhat eredményeket, középtávon azonban már értelmetlen, és az agresszor Szerbia megbüntetése mellett minden résztvevőt alapvetően büntet. Fried a fiatal brit történész generáció tagjaként megkerülhetetlen munkát tett le az asztalra az első világháború kitérésének centenáriumán. A magyar történeti nézőpontok nemzetközi konferenciákon való megfelelő képviselése érdekében érdemes számon tartani Fried munkájának érveit, következtetéseit.

Gyarmati Enikő

DE DISCIPLINA „RUSISTICA” I.

Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról

Szerk. Csurgai Zoltán – Huszár Mihály

PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs 2017. 372 oldal

Minő skandalum! „Diszciplínának” nevezni a történeti ruszisztikát, ráadásul egy kötet címében és latinul. Valljuk meg: szokatlan ez a magyar történetírásban és – intézményrendszerben, amely már az egyetemes történetet is nehezen integrálta (fogadta be) magába, a Kelet-Európa történetet pedig valójában sosem tudta sem lenyelni, sem kiköpní. A magyar historiográfia szerencséjére azonban élt egy nagy nemzedék a 60-80-as években (Niederhauser Emil, Makkai László, Szűcs Jenő, Arató Endre, Perényi József, Pach Zsigmond Pál, Berend T. Iván, Ránki György és a ma is aktív Palotás Emil), amely az összehasonlító Kelet-Európa-történetírást nemzetközi hírűvé, s ezáltal a nemzeti historiográfia megkerülhetetlen részévé tette. A politikai konjunktúra a rendszerváltást követően ugyan nem kedvezett ennek az egyetemes történeti irányzatnak, újból előkerült „Közép-Európa”, és folyik a nemzeti történetírás nacionalizálása, ám a valamit magára adó szakember nem negligálhatja ezt az iskolát.

Más a helyzet a ruszisztikával. Így, egy „sz”-szel. Kettővel írva ugyanis nincs gondja, amint dolga sem vele a történész szakmának: orosz filológiát jelent, egy más diszciplínát. Nem véletlenül teszik elé az orosz történelemmel foglalkozók a „történeti” jelzőt, elkülönítendő a nyelvészettől, irodalomtudománytól. (S ha már különválasztották magukat, akkor szakítottak a német átvételből származó írásmóddal is, s cserélték azt le az eredeti – orosz – helyesírásra. Ez 1995-ben történt, amikor az ELTE Bölcsészettudományi Karán megalapítottuk a Ruszisztikai Központot, majd a fogalmat tovább pontosítottuk 1997-ben, elindítva egy új képzési formát, a „Történeti ruszisztikai és modern szovjetológiai” specializációt. Szűkebb szakmánk

azóta nevezi így magát.) Oroszország tanulmányozása addig hagyományosan a Kelet-Európa-kutatáson belül folyt (kivéve azokat az irányzatokat, amelyek kizárták Oroszországot a [kelet-] európai fejlődésből). Amidőn tehát (a 70-es évek közepe táján) először jelentkezett egy fiatal történész generáció, amely Oroszország történetét nem az összehasonlító történetírás eszközeivel és módszerével, hanem önmagában tette kutatása tárgyává, ezzel gyakorlatilag leválasztotta azt a Kelet-Európa-történetről, intézményileg és „diszciplináris” értelemben is. Létrejött (először Budapesten, aztán máshol is) a „történeti ruszisztika” műhelye, hazai és nemzetközi konferenciák sora szerveződött, e tárgyban az utóbbi huszonöt évben kötetek százai láttak napvilágot, tucatnyian doktoráltak belőle, majd 2010-ben külön egyetemi mesterszakja és doktori programja lett az ELTE-n. A budapesti Ruszisztikai Központot a „ruszisztika budapesti iskolájának” kezdték nevezni a nemzetközi tudományosságban, de izmosodtak a jellemzően vidéki egyetemeken működő tudományos csoportok is.

E „ruszisztika” utóbbi másfél évtizedének körképét kívánja felvillantani a *De Disciplina „Rusistica”* című, háromkötetesre tervezett sorozat első könyve. Vitatkozhatunk arról, hogy mennyire jó a „történeti ruszisztika” fogalom (valójában nem teljes mértékben, de nem találunk rá jobbat), külön „diszciplinaként” működik-e (valójában nem, de részdiszciplinaként talán igen), ám az kétségtelen, hogy mára már a magyar történetírás megkerülhetetlen, jelentős eredményeket felmutató területe.

A mű a Pécsi Tudományegyetemen működő Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (vagy, ahogy ma már elfogadottan emlegetik), a MOSZT tizedik kötete. Az ötletgazda Bebesi György előszavában világosan elmondja az idea születésének körülményeit, illetve a kötet ebből fakadó célkitűzéseit: „Arra gondoltunk, hogy nagyjából az elmúlt másfél évtizedre visszanyúlóan megpróbáljuk összegyűjteni a szakma ismertebb és kevésbé ismert képviselőitől egyrészt azokat a dolgozatokat, amelyeket ők írtak mások műveiről, másrészt azokat, amelyek egy-egy szerző fontosabb saját munkáiról megjelentek. Úgy véltük, ez kitűnő lehetőséget adna a »hol tartunk« és a »hogyan látjuk, hogyan értékeljük önmagunkat« kérdéseinek a megválaszolására, hiszen itt csokorba gyűjtve, tematizált rendszerességgel jelenhetne meg a korábban sporadikusan publikált, esetlegesen napvilágot látott recenzió anyag. Egyfajta tudományos tükörre gondoltunk, amely a hazai szakma értékrendjét, szempontjait, minőségét mutatná be, illetve ezek alaposabb megismeréséhez járulna hozzá. Ez jól kiegészíthetné a ruszisztikai publikációk palettáját, másrészt segítene a számvetések, tervek készítésében, és talán sikerülne egy új műfaj, a gyűjteményes történeti recepció megteremtése, illetve meghonosítása.”

A recenziók tükrében láttatni egy szakágat kockázatos vállalkozás. Kijöhet-e jól ebből a ruszisztika? Írtak-e róla a bemutatni kívánt tizenöt évben annyi ismertetést, amennyi kellő reprezentativitást biztosíthat? Írtak-e róla megfelelő mennyiségben megfelelő színvonalúakat? Egyáltalán, össze lehet-e szedni annyi írást, amennyi biztonsággal igazítja el a nem ruszisztikával foglalkozó történész szakma minderről – valljuk meg – nem sokat tudó képviselőit? Nagy felelősséget vállalt tehát magára ez a válogatás.

Végül 37 magyar szerző által készített recenzió állt össze magyar szerzők monográfiáiról, tanulmány- és konferenciaköteteiről, forráskiadványairól, kiadványsorozatairól és tudományos értekezéseiről. Messze nem az összes kiadványról, messze nem a szűkebb szakma valamennyi képviselőjéről, illetve képviselőjétől. A legjelesebbek azonban akár mint ismertettek, akár ismertetőkként benne vannak: Font Márta, Krausz Tamás, Gebei Sándor, Sashalmi Endre, Bodnár Erzsébet, Filippov Szergej, Gyóni Gábor, Kolontári Attila, Makai János, V. Molnár László, Varga Beáta. Nem feledkezhetünk meg a nemruszista Frank Tibor által szerkesztett *Az orosz birodalom születési* című tanulmánykötetről sem. Reméljük, legközelebb már Baráth Magdolna, Seres Attila vagy Szili Sándor is jelen lesz.

Műben láthatólag nem volt hiány a jelzett időszak magyar történeti ruszisztikájában. Könyv íródott Nagy Péter hatalmi ideológiájáról, a teoretikus Leninről, Ukrajna történetéről,

a „roskátag kolosszus bukásáról”, a közép- és kora újkori orosz államról és hatalmáról, a 18–19. század magyar–orosz kapcsolattörténetéről, a 19. századi Oroszország Balkán-politikájáról, portrékötet az 1917 előtti orosz közélet főbb szereplőiről, konferenciakötetek sora az elmúlt bő évtized nemzetközi konferenciáinak anyagából, megjelent a Régmúlt idők elbeszéléseinek régen várt kritikai kiadása, a Ruszisztikai Központ 20/25 éves jubileumi kötete és még sorolhatnánk. Sok ismertetést kifejezetten a De Disciplina „Rusistica” I. számára írtak, így adván hírt számos, addig az ismeretlenség homályában maradt műről. Ebben, természetesen tetten érhető a pécsi műhelyben készült mű összeállítóinak egyfajta „kiegyenlítési” törekvése, hiszen az új recenziók zöme pécsi kutatók könyveiről szól, de elfogultsággal mégsem vádolhatók, hiszen például az „oroszságismeret” budapesti iskolájának a MOSZT vezetője nem kevesebb, mint 20 oldalas ismertetőt szentelt...

Ebben az értelemben tehát sikerült megvalósítani a kitűzött célt: egy olyan körképet nyújtani a hazai történeti ruszisztikáról, amely a könyvek szintjén legalábbis felvillantja annak közel teljességét az utóbbi másfél évtizedben. A „történeti recepció” kérdésében már bonyolultabb a helyzet. Befogadás módszertani szempontból úttörő szerepre vállalkozott a De Disciplina, ezért nem csodálkozhatunk azon, ha ezenközben felvonultatta e rendkívül összetett műfaj megannyi gyerekbetegségét. Talán egy tematikus bontás letisztultabb képet eredményezhetett volna.

Kezdjük azzal, hogy már eleve „hozott anyagból” dolgoztak, tehát azokkal a recenziókkal, amelyek a kijelölt időszakban íródtak. Ezek a legkülönbözőbb színvonalúak, terjedelműek és feladásuk (ahogy maguk a recenzált könyvek is). Nem egyezik még a recenzióról, mint olyanról vallott nézetük, s így célkitűzésük sem. Ami egyáltalán nem meglepő, hiszen a mai magyar történetírás egészében sincs konszenzus arról, hogy egy recenzióknak valójában mi a feladata, s azt milyen eszközökkel kellene megvalósítani, hol a helye a recenzióírásnak a szakírásban, s általában a történész szakmában? Maradt-e becsülete, megbecsültsége, kellő legitimációja a céhen belül?

Ezek a recenziók valójában ismertetések. Az esetek döntő többségében hüen és arányosan adják vissza az ismertetett művek tartalmát, alkalmasak arra, hogy az adott témában tájékozatlan (vagy kevésbé tájékozott) szakmabelit felvilágosítsák, eligazítsák. Értékelést alig tartalmaznak, vagy ha igen, akkor szinte kizárólag pozitívokat, lelki alkattól, pillanatnyi karrierpozíciótól, intézményi hovatartozástól függően, visszafogottabbakat vagy lelkesültebbeket. Kritika alig-alig lelhető fel bennük, vagy ha mégis, akkor inkább formai, technikai, szerkesztési (nyomdai) hibákra felfigyelő, esetleg bizonyos bibliográfiai adatokat hiányoló vagy terminusokat vitató tartalommal.

Az igazi recenzió azonban kritika, vagy – engedjük meg – kritikusk ismertetés. Ebben nem bővelkedik a szóban forgó kötet, ahogy a hazai historiográfia sem. Aminek fő magyarázó oka a szakma (még inkább annak egy-egy részterülete) zártsága, belterjessége, „békés egymás mellett” élése. Ha rosszat ír sz egy kollégáról, azt teszi majd ő is, viszont a jó szóért okkal várhat az elismerést. Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten... Nem állítom, hogy teljesen hiányoznak a magyar akadémiai történetművelésben az érdemi recenziók, csak bántóan kevés van belőlük. S ha mégis találkozunk kritikával, akkor az leggyakrabban az úgynevezett „vitriolos” bírálat műfajába sorolható, amellyel szemben szintén joggal lehetnek fenntartásaink. Hogy a történeti ruszisztikán belül maradjunk, ilyen például Számvéber Norbert (Hadtörténelmi Közlemények 126. [2013] 571–583.) vagy Ungváry Krisztián (Századok 147. [2013] 1561–1580.) recenziója Krausz Tamás és Varga Éva Mária szerkesztette *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947* című munkáról. Ez esetben – egyébként hiánycikk – a bíráló „bátorság” alapvetően abból fakad, hogy az említett két történész nem a történeti ruszisztika művelője, hanem a magyar történelem kutatója, így részint „körön kívüli”, részint nagyon is a nemzeti történetíráson belüli, ezért a „magyar” szempontok iránt sokkal „empatikusabb”, mint az egyetemes történeti megközelítés hívei.

Nem szabad ugyanakkor nem elemezni azt a közeget, történelmi-politikai kontextust sem, amelyben ma a történész mesterség elhelyezkedik. Az utóbbi években a hatalom, mint

megrendelő részéről is megnőtt az érdeklődés a nemzeti múlt egyes korszakai, eseményei, személyei iránt. Lényegét tekintve a nacionalista emlékezetpolitikája kiszolgálása érdekében neki megfelelő, a történelem kutatásával foglalkozó intézményeket hoz létre, témákat, projekteket, kutatási irányokat, emlékbizottságokat preferál (és támogat), másokat pedig legfeljebb megtűr, de nem támogat, viszont (lapzártáig) nem is tilt. A „hivatalos” megrendelői igény tehát jelen van, és esetenként (szakkritikai mezbe öltöztetett) nyílt szembenállást is indukál bizonyos, a nemzeti emlékezet vagy az aktuális politikai érdek szempontjából releváns történelmi problémák interpretálásában. (Az állami beavatkozás nem precedens nélküli tágabb régiókban. Oroszországban például az egységes iskolai történelem tankönyvcsalád megrendelésének formájában öltött testet, azonban mindez széleskörű szakmai viták és konzultációk közepette történt.) Azonban nemcsak a „hivatalosnak”, a „divatosnak”, netán az akadémiai mainstreamnek való megfelelési vágy hívhat életre megsemmisítőnek szánt kritikákat, hanem a generációs ellentét is, amely néha kibékíthetetlen a rendszerváltás előtt és után szocializálódott történésznemzedékek között. Ezen a ponton azonban már a mai magyar történetírás egészéről kellene szólni, ami nem lehet ennek a recenziónak feladata. Annyit leszögeznék, hogy talán helyesebb helyette a *történetművelés* szót használni, ugyanis a dilettáns, vagy műkedvelő történelmi írások mellett egyre gyakrabban az elvileg professzionális történészek sem tartják be a szakma szabályait. Az emlékezetpolitika és a történettudomány közötti határok el-elmósódnak, amivel kérdésessé teszik a Marc Bloch-i értelemben vett történész mesterség mai általános érvényességét.

A *De Disciplina Rusistica* című sorozat első kötete azon történelmi művek közé tartozik, amely a történész céh évszázados hagyományai szerinti műfajt választott alapanyagául, és akként is dolgozta azt fel. Nagy érdeme, hogy a napjaink történettudományában pontos helyét nem találó recenziót állította érdeklődése középpontjába, a történelmi ruszisztika pedig hálás lehet neki, hogy további munkálkodásra serkentő tükröt tartott elé – s hogy jó hírért keltette a hazai historiográfiában. Módszertani kézikönyv bizonyosan nem lesz belőle, hiszen a recenzíóírás szabályait nem tisztázta, ám létrejöttével inspirálóan hathat az ilyen irányú szakmai párbeszédre. És várjuk a magyar szerzők nem magyar ruszisztikai művekről szóló második, illetve a magyar történész ruszisták munkásságát külföldi visszhangjának szentelt harmadik recenzio-kötetet.

Szvák Gyula

AZ OROSZ BIRODALOM SZÜLETÉSEI Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről

Szerk. Frank Tibor

Gondolat, Bp. 2017. 414 oldal

Frank Tibor sorozatszerkesztésében magyar történészek foglalják össze kutatásaik eredményeit Európa és a világ sorsát meghatározó birodalmakról. Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Németország után negyedikként Oroszország került sorra. A rendkívül találó cím kifejezi, hogy itt egymást váltó birodalmi formációkról van szó, melyeknek pusztán egymáshoz való viszonya is számos izgalmas problémát vet fel. Élénk viták zajlanak és zajlottak például arról, hogy az orosz földeket összegyűjtő Moszkóvia és az ebből kinövő Orosz Birodalom vajon a Kijevi Rusz vagy Dzsingisz kán eurázsiai birodalmának örököse-e; hogy a pétervári Oroszország miképp birkózott meg a modernizáció kényszerével, vagy a Szovjetunió mennyiben jelenti az 1917 előtti rendszer tagadását, mennyiben örökölte annak mozgásterét, geopolitikai törekvéseit, birodalmi ambícióit. Az egyes fejezetcímek ugyanakkor jelzik, hogy